

Demkó Attila:

Kántor Zoltán (szerk.): Nacionalizmuselméletek

Rejtjel Politológia Könyvek, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004
411 oldal

a nacionalizmus szakirodalmának válogatott angol- és magyar nyelvű bibliográfiájával

A recenzió műfaja alapvetően szubjektív, különösen akkor, ha válogatáskötetről van szó. Minden a szakterülettel foglalkozó olvasónak megvannak a maga kedvencei, és amikor ezek kimaradnak egy magyar kiadásból, az ember hajlamos a szerkesztőt hibáztatni. Ez esetben erre nem fog sor kerülni: kevés nehezebb dolog van, mint egy rendkívül széles irodalomból kiválasztani másfél tucat szerzőt. Már csak ezért sem illetheti különösebb kritika Kántor Zoltánt, mert a legnagyobb nevek, Anthony D. Smith-szel, Ernest Gellnerrel és Benedict Andersonnal kezdve és a Romániáról írott kitűnő tanulmányairól ismert Katherine Verderyvel végezve, feltűnnek a tartalomjegyzékben.

A kötet relevanciáját sem kell különösebben boncolgatni. A nacionalizmus ugyanis a XXI. század elején is potens politikaformáló erő, nem csak a félperifériákon és perifériákon, hanem a világrend olyan centrumállamaiban is, mint az Egyesült Államok, Japán vagy Kína. Így van ez akkor is, ha Európában folyik egy nemzetek feletti építkezés, és Magyarországon is él olyan tendencia, ami kihűlőben lévő jelenségnek véli a (legalábbis a fejlett első világbeli, vagy oda tartó államokban) a nacionalizmust.

Ez azonban eurocentrikus tévedés. A nacionalizmus, ahogy a történelem is, köszöni szépen, jól van, és ezt immár a tudomány is észrevette. Vagy ahogy a kötet egyik szerzője, Liah Greenfeld fogalmaz tanulmányában: „A nacionalizmus a viszonylagos mellőzöttség évtizedei

* Demkó Attila az ELTE Bölcsészettudományi Karának doktorandusza.

után újra az elméleti szociológiai gondolkodás fókuszába került. Széles körben elfogadottá vált, hogy nem a múlt maradványa, amely eltűnésre ítéltetett a modern társadalom kifejlődésével, (...) ma már általában a modernitás elemei közé számítják.” Ez az áramlat valószínűleg csak erősödni fog a jövőben, az a nacionalista robbanás például, ami Kínában készülődik várhatóan még több figyelmet fog irányítani a kérdéskörre, mint a kilencvenes évek balkáni és kaukázusi háborúi.

A könyv válogatása kiegyensúlyozott, felbukkannak benne a nacionalizmuskutatókat jellemző főbb iskolák. Kántor előszavában az olvasó elé tárja a fontosabb vitás pontokat, amelyek egy-egy markáns szerző által megjelenítve általában fel is tűnnek a szöveggyűjteményben. A tanulmányokat a szerkesztő - többé-kevésbé indokoltan - öt különböző tematikus csoportba sorolta, az elméletektől a módszertani kérdésekig.

Először „Történelmi gyökerek” címszó alatt Anthony D. Smith ad kiváló áttekintést a nacionalizmus történeti értelmezéseiről. A kategóriák azonban aligha tekinthetők merevnek, Smith tanulmánya ugyanis egyben elméleti jellegű is, az utolsó oldalakon remek összefoglalását adja az etnoszimbolista megközelítésnek: bár az etnicitás elemei „konstruáltak és rekonstruáltak, sőt néha egyszerűen kitaláltak,” mégis a „nemzet több mint modern konstrukció.”

Mindennek éles ellenképe az „Elméletek” nevű csoportosítás első tanulmánya Gellnertől. A szerző ugyanis tanítványával, Smith-szel ellentétben nem igazán hisz abban, hogy a nemzeteknek „lenne köldökük”, és a nemzetek kialakulását elsősorban instrumentális okokra, a fejlett ipari társadalom szükségleteire vezeti vissza. Természetesen nem jelenhet meg például a Gellner-Hroch (modernista-marxista/etnoszimbolista) vagy az idézett Gellner-Smith (modernista-etnoszimbolista) vita a maga teljességében – bár Smith-től szerepel a válogatásban még egy tanulmány –, de nem is ez a cél. Kapunk egy általános összképet, ami alapján az olvasó később elindulhat az érdeklődésének megfelelő irányba. Ehhez különösen hasznos segítséget ad a magyar nyelven a témakörben megjelent tanulmányok bibliográfiája a szöveggyűjtemény végén. Pozitívum, hogy a régi nagy névnek számító, (bár időnként túlzottan átpolitizáltan író és kissé avított) Miroslav Hroch mellett egy másik közép-európai szerző is feltűnik a kötetben, a Nagy-Britanniában élő, magyar származású Schöpflin György.

A forrásokat még nem ismerő olvasónak talán meglepő lesz, hogy Magyarországgal kapcsolatban, elnagyolt és alapvetően nacionalista jellegű sztereotípiák hogyan jelennek meg egy-egy a nacionalizmusról írott, a nemzetközi irodalom főáramához tartozó tanulmányban. „Keleten a magyarok szinte teljes önrendelkezést nyertek, amivel azonban autoriter módon

visszaéltek politikai és kulturális téren egyaránt.” – írja John Breuilly. Az állítás magjával nem vitatkozva érdemes megjegyezni, hogy a magyar nyelv ráerőszakolása a kisebbségekre sem céljaiban, sem módszereiben (erőszakosságában) nem különbözött a korabeli hasonló francia, román, német, angol, szerb (a sor még hosszú), gyakorlattól. „Lehetett-e valaki francia polgár, ha breton nyelven beszél?”- teszi fel a kérdést Schöpflin tanulmányában, és azonnal válaszol: nem. Ugyanerre hívja fel a figyelmet Alain Dieckhoff is, amikor kitűnően összefoglalja az 1879-ben Jules Ferry által elindított francia oktatáspolitikai hatásait. A különbség a sikerességben van: a breton nyelvet és a neolatin tájnyelveket alig egy generáció alatt sikerült majdnem teljesen felszámolni, míg a magyar kísérlet a más etnikai arányok, a nagyobb nyelvi különbségek és a politikai tényezők (pl. Bécs, a határon túli társnemzetek hatása) miatt csak részleges eredményeket ért el. A homogenizációs törekvés azonban Svájc kivételével szinte minden európai államban megvolt, és a kultúra-oktatás területén a legrepresszívabb politikát éppenséggel Franciaország és a kis balkáni államok folytatták.

Hasonlóan sztereotipizáló és komolytalan gondolat Miroslav Hroch-é, mely szerint az „Osztrák-Magyar Monarchiában a német és magyar nyelvűek nem akarták megtanulni vagy használni a „saját” területükön élő más etnikai csoportok nyelvét”, és a Monarchia felbomlása után „jellegzetes módon továbbra sem akarták elfogadni a kisebb, de már domináns nemzetek nyelvét, akiknek az uralma alatt éltek”. Ennek „végzetes következményei lettek a Harmadik Birodalom megjelenésével.” Ez finoman szólva is komoly leegyszerűsítés. Közép-Európában a többségi nemzetek, a vegyes lakosságú területek kivételével természetesen soha nem tanulták meg kisebbségeik nyelvét (és sok helyütt sokáig a kisebbségek sem a többségi nemzetekét), végzetes következményei pedig elsősorban annak voltak, hogy az utódállamok határai mélyen belevágtak a német, bolgár és magyar etnikai területbe, rendkívül instabillá téve az 1918 utáni rendezést.

A fenti, és egyéb hasonló kitételeken természetesen nem kell meglepődni: a nacionalizmuskutatókat, akár csak a történettudományt továbbra is az első és második világháború tapasztalatai dominálják, és bizonyos toposzok (melyek általában a győztes nacionalizmusok termékei) már-már kodifikálódni látszanak. Térségünkben a cseh tudományos kutatás kapcsolódott be talán legjobban a nyugati vérkeringésbe, és a jellegzetes cseh nézőpontok átvétele jól követhető az angolszász szerzők többségénél is. Erre azonban nem ártana felhívni az olvasó figyelmét, mint ahogy a néhány feltűnő tárgyi tévedésre is, amelyeket a neves szerzők a Közép-Európával és a Balkánnal kapcsolatban ejtenek. Hroch állításával ellentétben például Horvátországban a hetvenes évek nemzeti mozgalma nem terjedt át a

nyolcvanas évekre, a rezsim azt sikeresen elfojtotta, és Jugoszláviát végül nem a horvát, hanem elsősorban a szerb nacionalizmus verte szét. Az is megkérdőjelezhető, hogy a horvát esetben teljesen hiányzott a független államiság tapasztalata: a X-XI. századi horvát királyság, a Magyarországon belüli autonómia és a második világháború alatti horvát állam mindenképpen viszonyulási pontot adott az 1991 utáni Horvátországhoz. Egy-egy esetben nem lehet tudni, hogy a szerző vagy pedig a fordító bicsaklik meg: „a 19. századi Csehszlovákia”(Michael Hechter) mindenesetre érdekes gondolatnak tűnik, akárkié is.

Mindez azonban nem csökkenti a szerkesztő és a fordítók munkájának értékét. A könyv (küllemét kivéve) megállja a helyét összehasonlítva olyan kitűnő munkákkal is, mint az Oxford Readers sorozatban John Hutchinson és Anthony D. Smith szerkesztette „Nationalism”¹, amely bizonyára előképül szolgálhatott. A gyakran nehéz szövegek fordítása alapos, és az egy-két kivétellel szerencsésen összeválogatott tanulmányokat tartalmazó kötet kiváló bevezetés a nacionalizmuselméletek ideologikus, a politika és a történelem által formált világába.

¹ John Hutchinson-Anhony D. Smith (szerk): Nationalism, Oxford University Press, Oxford-New York, 1994.